

Oud-patiënten omschreven Hers na zijn overlijden in 1915 als een opvallende verschijning. Hij had een lang postuur, een aristocratisch uiterlijk en bijzonder grote voeten. Zijn opvallend grote schoenmaat zal hem van pas zijn gekomen, want Hers bezocht zijn patiënten altijd te voet, 33 jaar lang; een tijdrovende en fysiek zware bezigheid. Hij bezat geen eigen ruittuig. Wel maakte hij voor het bezoeken van patiënten in ver afgelegen dorpen gebruik van een huurkoetsje. Dat in een tijd waarin moderne transport- en communicatiemiddelen nog grotendeels ontbraken de patiënt soms al was overleden voordat de dokter arriveerde, blijkt ook uit het door Hers bijgehouden dagboek. Hij werd daarnaast getypeerd als iemand die altijd op zijn post was, onvermoeibaar en met grote belangstelling voor zijn patiënten. Hers was dan ook een bijzonder sociaal voelend mens, die zich ook op het maatschappelijk vlak zeer actief toonde. Zaken die tot verbetering van de volksgezondheid konden leiden, hadden zijn volle aandacht. Zo probeerde hij onder andere in 1884 de gemeenteraad van de noodzaak van de aanleg van een drinkwaterleiding te overtuigen.

Oud-Bcijerland was een zeer religieuze plattelandsgemeente, waar onder andere als gevolg van de vele religieuze tegenstellingen grote verdeeldheid heerste. Hers, zelf Nederlands hervormd gedoopt maar niet kerkelijk praktiserend, vervulde vaak de rol van bemiddelaar. Toch kwam ook hij wel eens in botsing met de in deze geïsoleerde plattelandsgemeente heersende mentaliteit. Onwetendheid, schaamte of angst konden ertoe leiden, dat zijn patiënten — grotendeels arbeiders die als dagloner in de landarbeid hun brood verdienden —, pas nadat ze al geruime tijd ziek waren, zijn hulp inriepen. In 1884 werd voor een ziek kind pas om zijn hulp gevraagd toen het kind 'reeds 14 dagen stil had gelegen en de laatste twee dagen geen teken van bewustzijn meer had gegeven'. Soms schaamde een patiënt zich om uit geldgebrek een 'armendokter' te moeten vragen. Religieuze overwegingen, maar ook angst voor bijwerkingen waren factoren waardoor sommige patiënten weigerden zich te laten inenten. Het aantal slachtoffers als gevolg van de pokkenepidemie van 1883-1884 was in Oud-Beijerland dan ook bijzonder hoog. Opvallend detail is, dat Hers echter al in 1884 meende op te merken dat de autoriteit van de huisarts tanende was. Patiënten vroegen zelfs toen al om een *second opinion*.

In deze zeer diepgaande en gedetailleerde studie over het functioneren van een plattelandsarts rond 1900, beschrijft Perneel niet alleen de ziekten waarmee Hers in zijn praktijk te maken heeft gehad, ook de ontwikkelingen op het gebied van geneeskunde en gezondheid worden zeer uitvoerig behandeld. Citaten verlevendigen het beeld dat Perneel over het leven en werk van deze plattelandsarts schetst. Toch is *Het beroepsjournaal van dr. J. F. Ph. Hers* geen gemakkelijk toegankelijk boek. Voor de niet medisch geschoolde lezer zouden de vele in het boek voorkomende medische termen wel eens een struikelblok kunnen vormen.

Rita Hooijschuur

K. Freriks, *Geheim Indië. Het leven van Maria Dermoût 1888-1962* (Amsterdam: Em. Querido's uitgeverij, 2000, 357 blz., ISBN 90 214 7017 9).

De schrijfster Maria Dermoût werd in 1962 in stilte begraven; haar verjaardagen vierde ze meestal ook in stilte. Zo leefde ze haar leven: 'in stilte'. Als halfwees — haar moeder overleed toen ze een halfjaar was — in Indië, als tiener in Haarlem en als vrouw van een jurist die in Indië de hoogste juridische rang bereikte (lid van het Hooggerechtshof in Batavia), wist ze wat eenzaamheid en teruggetrokkenheid betekende. Gebrek aan interesse in de kleine kring van Europeanen in de kolonie, gebrek aan geld en een zwakke gezondheid bepaalden haar grenzen. Die stilte en eenzaamheid hebben prachtige literatuur opgeleverd: *Nog pas gisteren* (1951), *De*

tienduizend dingen (1955) en vijf verhalenbundels, waarvan er twee postuum verschenen. Al publiceerde ze een enkel verhaal als jong meisje, haar eigenlijke werk kwam pas in de jaren vijftig tot stand toen zij over de zestig jaar was en in Nederland woonde.

Haar geheim was haar inspiratiebron Indië, de geboortegrond die ze in 1933 voorgoed verliet. Maar zij had er meer. Er was het geheim van haar Indo-Europese afkomst. Foto's tonen prachtige portretten van een onverdacht 'Indisch' meisje. Zelf heeft ze een Indonesische voormoeder echter altijd ontkend of haar bestaan in het midden gelaten. Was zij de dochter van de *nyai* (concubine) van haar vader die in 1886, twee jaar voor haar geboorte, met haar officiële moeder, een vrouw uit Breda, trouwde? Er is geen klip en klaar antwoord. Dan was er het geheim van haar liefde voor de jeugdvriend, de latere geoloog Aldert Brouwer, die als een rode draad door haar leven en door de biografie loopt. En er was haar eigen familiegeheim, de dood van haar zoon die in 1945 in een Japans interneringskamp omkwam. Diens partnerkeuze had in 1936 tot een breuk in hun relatie geleid.

Met Dermoût deelt haar biograaf Kester Freriks het heimwee naar een verloren land en het schrijven vanuit een Indische jeugd. Hij kent Grand Hotel Lembang bij Bandung, waar zij om gezondheidsredenen verbleef. Onder die titel publiceerde hij in 1979 een aantal indrukwekkende pentekeningen van herinneringen van een driejarige aan zijn repatriëring begin 1958. Hij verwerpt echter nostalgie als karakteristiek van Dermoûts schrijven. En terecht. Voor nostalgie is haar toon te indirect emotioneel en zijn de thema's van dood en leven, liefelijkheid en moord, schoonheid en geweld, te algemeen. Haar toneel is Indië, haar thema de eenheid der tegenstellingen, het onzichtbare verband van alles wat is en leeft. En dat heeft iets tijdloos en reikt over het heimwee naar een verloren land heen.

Dermoût zelf was niet geïnteresseerd in politiek en economie. Daarover zwijgen haar brieven en dagboek. Dat gebrek aan belangstelling komt wel vaker voor bij mensen met een rijk innerlijk leven. Voor haar biograaf had dit het betrekkelijke voordeel dat hij zich niet hoefde te bemoeien met dat waar zij zich toch niet voor interesseerde: de koloniaal-historische context. Freriks gebruikte voor zijn biografie alles aan persoonlijke documenten waar hij de hand op kon leggen: haar werk, brieven aan familieleden uit de Indische tijd, recensies, haar correspondentie uit de periode van haar schrijverschap, haar dagboek uit de jaren vijftig.

Dat leidt echter tot bizarre misvattingen en concrete fouten waar het de algemenere geschiedenis betreft. De paar honderd Europeanen in het standje Pekalongan op Java rond 1900 konden hun avond zelden vullen met schouwburgbezoek; dat gebeurde slechts een hoogst enkele keer (23). Het dagblad *De Locomotief* schreef niet al rond 1870 over de ethische politiek maar pas rond 1900 (23). Het Indonesisch nationalisme, waar Maria Dermoût volgens Freriks rond haar tiende jaar bang voor was, bestond toen nog niet. Hoogstens kon zij bang zijn voor het boerenprotest dat zich in suikerrietbranden uitte en waar haar vader als administrateur van een suikerfabriek mee te maken kreeg (55). Die rietbranden waren ook niet een gevolg van het cultuurstelsel, want dat was in 1870 opgeheven, al zou de laatste oogst volgens dat systeem in 1891 (Maria was toen driejaar) worden binnengehaald. Japan viel Nederlands-Indië niet binnen na de slag in de Javazee maar twee maanden daarvoor, in januari 1942. Het verzet tegen de Japanse overheersing was niet de reden voor hardhandig Japans optreden; daarvoor was het te zwak (178). De politionele acties woedden ook niet in 1955 'op volle kracht', zoals op bladzijde 240 wordt vermeld, maar in 1947 en rond de jaarwisseling van 1948/1949. Gelukkig heeft Freriks zo weinig historische context aangebracht dat dergelijke missers wel pijnlijk zijn, maar beperkt blijven.

Er is een ander, methodisch bezwaar: het gebruik van Maria Dermoûts literaire werk als bron voor haar biografie. Een voorbeeld: de Dermoûts woonden vanaf 1910 vier jaar op Ambon, waar ook *De tienduizend dingen* speelt. Maria was toen in de dertig; haar boek zou ze pas

dertig jaar later afronden. Door daaruit in zijn hoofdstuk over Ambon overvloedig te citeren schrijft Freriks haar een groter wijsheid toe dan die bij haar leeftijd van dat moment hoorde zonder dat met andere bronnen te staven. Pas in de jaren vijftig bewijst haar dagboek een levensopvatting die ook in haar werk terug te vinden is.

Ook Freriks' presentatie roept kritiek op. Zijn biografie is meer een bronnenpublicatie dan een scherpe analyse. En opnieuw is dat alleen voor de jaren vijftig een voordeel. Door de uitvoerige citaten uit haar dagboek zien we Maria Dermoût dan aan het werk. Haar verhalen zijn helder en gericht. Haar dagboek geeft haar twijfel aan zichzelf, de vragen waarmee ze leeft, de misnten en maren, de misschiens en de vraagtekens. Het toont ook hoezeer haar schrijven een proces was van doorstreven, verbeteren, schuren en schaven tot het allerlaatste moment. De gepubliceerde recensies geven daarnaast een mooi beeld van post-koloniale reacties uit de jaren vijftig. In het laatste deel over haar schrijverschap schuilt de kracht van dit boek. Het tweede/derde deel daarvoor had korter en correcter gekund.

Elsbeth Locher-Scholten

J. W. Schot, e. a., ed., *Techniek in Nederland in de twintigste eeuw, II, Delfstoffen, energie, chemie* (Zutphen: Walburg Pers, [Eindhoven]: Stichting historie der techniek, 2000, 488 blz., f89,50, ISBN 90 5730 064 8); *Idem*, e. a., ed., *Techniek in Nederland in de twintigste eeuw, III, Landbouw, voeding* (Zutphen: Walburg Pers, [Eindhoven]: Stichting historie der techniek, 2000, 442 blz., f89,50, ISBN 90 5730 066 4).

Techniek heeft in de afgelopen eeuw ons landschap, onze leefwijzen en onze sociale verhoudingen drastisch veranderd. De zeventalige serie 'Techniek in Nederland in de twintigste eeuw (Tin20)' probeert determinanten van dit veranderingsproces te achterhalen. In deel I van de serie heeft de redactie zich uitgelaten over de ambities en thematiek van het onderzoeksproject. Volgens de redactie ging de groeiende complexiteit van techniek in de afgelopen eeuw gepaard met het ontstaan van de consumptiemaatschappij en van de interventiestaat. Als de lezer al denkt dat deze relatie gemakkelijk is te ontrafelen, dan wordt hij daar al snel vanaf geholpen. Nee, de verwevenheid van techniek met de maatschappij is een boeiend spel waaraan veel actoren deelnemen. Een grote groep onderzoekers heeft deze interactie gereconstrueerd aan de hand van thema's als 'de opkomst van grote technische systemen', 'de toenemende kennisintensiteit' en 'productiviteit en schaalvergroting'.

Door de genoemde aanpak zijn de auteurs in staat geweest de vervlechting van technische groei en maatschappelijke verandering te laten zien. In deel II van Tin20 staan de sectoren 'delfstoffen', 'energie' en 'chemie' centraal. Aan de hand van uitgebreid bronnenonderzoek en middels fraaie illustraties laten de auteurs zien dat deze sectoren sterk met elkaar samenhangen. Nederland ontwikkelde zich in enkele decennia van een delfstoffenarm tot een delfstoffenrijk land. De winning van turf en steenkool is mede dankzij de aardgas vondst van Slochteren verleden tijd. De sluiting van de mijnen in Limburg staat vele, inmiddels wat oudere, Nederlanders in het geheugen gegrift. De energierijkdom maakte weer mede de opmars van chemische producten als plastics mogelijk. De auteurs volstaan niet met een droge opsomming van de stijging van de energie-intensiteit en van complexe chemische processen, maar laten een veelheid aan beslismomenten de revue passeren. Het boek mag dan openen met de transitie van delfstoffenarm naar delfstoffenrijk land, nergens wordt de indruk gewekt dat dit op een uni-lineaire wijze heeft geleid tot schaalvergroting en productiviteitsgroei. Het was juist een breed scala aan ontwikkelingen op het gebied van technische ontwikkeling, institutionele verandering en de